

**Türk Siyâset Geleneğinde “Devlet”in Aşırı Tâziminin
ve
“Devlet Baba” Kavramının Tarihsel Arka-Planına Dâir**

Durmuş Hocaoğlu

Yeni Türkiye., ISSN 1300-4174., Yıl: 5., Sayı: 25., Ocak-Şubat 1999., “Liberalizm” Özel Sayısı., Ankara., s.235-247

Durmuş Hocaoğlu, *Yeni Türkiye* Makale No: 06

Bibliyografya Notisi:

- Hocaoğlu, Durmuş., “Türk Siyâset Geleneğinde “Devlet”in Aşırı Tâziminin ve “Devlet Baba” Kavramının Tarihsel Arka-Planına Dâir”, *Yeni Türkiye.*, ISSN 1300-4174., “Liberalizm” Özel Sayısı., Yıl: 5., Sayı: 25., Ocak-Şubat 1999., Ankara., s.235-247 (13 sayfa)

İstatistikî Bilgiler:

Sayfa: 13; Kelime: 6.585, Karakter: Boşluksuz: 42.355; Boşluklu: 49.125

**Yeni
Türkiye**

Matbû metni tarayarak dönüştüren ve düzenleyen:

Mehmet Gümüş

---

liberalizm, devlet ve sivil itaatsizlik

Türk Siyaset Geleneğinde
“Devlet”in Aşırı
Tâziminin ve “Devlet
Baba” Kavramının
Tarihsel Arka-Planına Dair

Durmuş Hocaoğlu*

Özgürleşme, Demokrasi ve Devlet
Hakkında Bir Medhal

Çağdaş Türkiye’de modernleşmenin ve
liberalleşmenin önündeki en büyük ve en

önemli engellerden birisinin “Devlet” kavramının dokunulmazlık statüsüne sahip olmasından kaynaklanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Zira, Modernite, Liberalizm, Demokrasi, aynı zamanda ve kaçınılmaz olarak Devlet ile hesaplaşmaya yönelik, yani, “Devlet’e karşı” (Devlet-karşısı değil!) bir süreçtir; bu süreç, devlet’in “kendi zâtı için” devlet olması demek olan “Transandantal (Kutsal) Devlet” statüsünden “milleti için devlet” demek olan “Enstrümantal Devlet” statüsüne çekilmesi demektir.

Fakat, bu noktada, bir hususu vurgulamalıyım: Ne zaman Devlet’i kritik eden bir yazı kaleme alacak olsam, Devlet kritiğini hâlisâne niyetlerle yapmayanlarla, daha açıkçası “devlet düşmanları” ile aynı safta görünmekten dikkatle ve özenle kaçınmaya özel bir gayret gösterme ihtiyacı duyarım. Bu maksatla da, bu şekilde kaleme almış olduğum her yazıda olduğu gibi bu yazıda da, öncelikle, Devlet hakkındaki genel kanaatlarımı özet şekilde serdetmeyi gerekli ve faydalı addetmekteyim:

“Devlet’e karşı” olmakla “Devlet-karşısı” olmak arasındaki derin içerik farklılığının bir kere daha tavsizhi faydadan hâli olmayacaktır. “Devlet’e karşı” bir hareket, Devlet’in evcilleştirilmesi, Devlet cihazının ve Devlet gücünü

(*) Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

elinde tutan elitlerin Millet'in emrine sokulması demek olduğu halde, "Devlet'e karşı" bir hareket, düpe-düz bir devlet düşmanlığıdır, bir ihanettir.

Bir kavram olarak, "Devlet", çok özet olmak üzere, "*siyasî-idarî örgütlenmenin ve gücün en üst düzeyde kurumsallaşması*" olarak tanımlanabilir. Bu genel anlama sadık kalarak, Devlet kelimesinin iki ayrı anlamsal içeriğine temas edebiliriz:

Bir "Cihaz" Olarak Devlet

Devlet, "düzen" fikrinin somutlaşmış ifadesidir ve bu sebeple de bizatihî "düzen" demek olan toplumsal var-oluşun onsuz-olmaz şartıdır. Bugüne kadar, hiçbir devirde, devletsiz yüksek seviyede organize olmuş bir toplumsal hayat olmamıştır; zira, toplumsal hayat, bizatihî "düzen" demektir.

Bu haliyle Devlet, toplumsal varlığın fiziksel gövdesini oluşturmaktadır. Aynı zamanda Devlet, özgürlüğün de en ilk ve en temel şartı ve teminatı olmaktadır. Zira, özgür olmadan önce var-olan bir şey olmak iktiza eder; toplumsal açıdan "var-olan birşey" olmak ise, ancak Devlet olmak ile kabildir.

Bu noktai nazardan, Devlet, ehemmiyetler hiyerşisinde, bazan birçok şeyden daha önde gelebilir; meselâ Birey'den ve meselâ -şartıcı görünebilir- hattâ Vatan'dan. Birey, tarihsel çizgi üzerinde bir noktadır, anlıktır, kesiklidir, "şimdi ve burada olan"dır, bugün var-olan, yarın yok olacak-olandır; Toplum, ya da Millet ise, bir süreklidir; bu sebeple de Devlet, bu sürekliliğin teminatı olarak, "şimdi ve yarın olan", hem bugün hem yarın var-olacak olan, hem bugünün bireyleri hem yarının bireyleri, yani "toplum" denen süreklilik için var-olan olmalıdır. Bu açıdan Devlet, Birey'den daha önemlidir; Devlet için birey(ler) feda edilebilir, ama, bireyler için Devlet feda edilemez. Keza, kritik durumlarda Devlet'in, Vatan'dan dahi daha önemli olması kabildir, zira, Vatan'ın "bir kısmı" kaybedilebilir, ama Devlet'in bir kısmı-

nın kaybedilmesi diye birşey dile dahi getirilemez. Zira, Devlet'in "bir kısmı" olmaz; Devlet, bölünmez bir bütünlüktür, bir 'kuvanta'dır.

Devlet, sadece Millet'e göre ikinci dereceden önemlidir. Zira, Devlet'in asıl varlık sebebi, Millet denen sürekliliktir.

Bir "Hükmetme Aracı" Olarak Devlet

Devlet, toplumsal var-oluşu sağlamak ve devam ettirmek için toplum üzerinde, en üst düzeyde bir hâkimiyet kurmak durumundadır; daha doğrusu, Devlet, budur. Fakat, bu en yüce dünyevî güç, ancak ve yalnız şu iki şeyle "birlikte" ve/veya "için" bir anlam taşımaktadır: Öncelikle ve özellikle Toplum (Millet) için ve aynı zamanda Vatan ile ve Vatan için. Mücerret bir kavram olan "devlet"e, somut ve gerçek bir varlık niteliği kazandıran bu iki unsurdur: "Vatan", devletin formu, "toplum" (millet) ise malzemesidir. Bu iki aslı unsurundan, özellikle Millet'ten soyutlanmış olan bir devlet, anlamını; eğer karşısında olursa varlık ve meşruiyet gerekçesini kaybetmiş, ya da en azından derinden zedelemiştir. Bunun da somut anlamı, tüzel ve kurumsal bir kişilik olan Devlet'in, "devlet gücü" denen o en büyük gücü elinde tutan "gerçek kişiler" in ve bu gerçek kişilerden oluşmuş kurumların *hükümlerlik aracı* olması demektir.

Bu ikinci veçhesi ve anlamıyla Devlet, Sofist filozof Thrasymakhos'un ifadesiyle, "kuvvetlinin hükmetme aracı"dır.

* * *

İşte, Demokrasi, bu sebeple, Devlet ile, daha açık bir deyimle, devlet gücünü elinde tutan, kendisini Devlet ile özdeşleştirerek Devlet adına hükmeden kişiler, sistemler ve kurumlar ile hesaplaşmak zorunda olmayı gerektirmektedir. Hattâ, sadece gerektirmez; aynı zamanda Demokrasi, bu demektir: Devlet'i Millet'e hükmetme derekesinden hizmet etme mevkiine yükseltmek.

İslâm-Öncesi Dönem Türk Tarihinde Devlet ve Önemi

Günümüzde Devlet'in aşırı tâzimini, kutsallaştırılmasını ele alırken, bunun tarihsel arka-planının da bilinmesi icap etmektedir. Bu makalede, söz konusu bu tarihsel arka-planının özel bir kesimi olan İslâm-Öncesi Türk tarihine kısaca temas edilecektir.

Türk tarihi için kullanılan "*İslâm-Öncesi Dönem*" ibaresi, sınırları kesin hatlarla çizilmiş olan çok belirgin bir zaman dilimini işaret etmez; bunun aslı sebebi, Türk milletinin İslâm'a girişinin çok kesin bir milâdının olmaması, Türklerin müslümanlaşmasının çok uzun bir zaman dilimine yayılmasıdır.

İmdi, *Türklerin İslâm'a göre Din Tarihi*'nin kalın çizgilerle üç ana bölüme taksim edilebileceğini belirtelim:

a. İslâmın doğuşundan önceki dönem: Bu dönemde Türklerin hemen tamamı, eski ve geleneksel Türk Dini olduğu söylenebilecek olan Şamanizm'e mensupturlar. Hristiyanlık, Budizm, Brahmanizm ve Zerdüştlük gibi dinlerin de tesirleri olmakla beraber bütününe belirleyici olmaktan uzaktırlar; Maniheizm ise henüz bilinmemektedir.

b. İlk müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkışına kadar olan dönem: Bu dönemde Türklerin artık büyükçe bir kesimi müslüman olmuş olmasına rağmen yine de önemlice bir kısmı onun dışındadır; Hristiyanlık çok belirsiz, Musevî dini ise henüz meçhuldür. İslâmın dışında kalan Türklerin dini büyük nisbette Şamanizm olmaya devam etmekte, bunun yanında Manicilik, Zerdüştlük ve bir miktar da Budizm görülmektedir.

c. Günümüze kadar olan dönem: Yer yüzünde kitlevî olarak İslâma geçmiş olan üç büyük millet vardır: Türkler, Araplar ve Farslılar. Türklerin İslâm'a girişleri, Arapların ve Farslıların aksine, asırlarca süren bir süreçtir. İşte bu sonuncu ve uzunca dönemde Türkler, ağır-ağır, eski ve geleneksel dinleri olan Şama-

nizm'i terk ettikleri gibi, Zerdüştlük, Brahmanizm, Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi dinlerle de kısa fasıllarla ilgilendikten sonra İslâm'da karar kılmışlardır. Günümüzde Türklerin hemen-hemen tamamı müslümandır; İslâmın dışında kalan Türkler, Hristiyan Gagavuzlar; yarı Şamanist, yarı Hristiyan olmak üzere Yakutlar ve az bir miktar Şamanist Altaylılar olmak üzere cem'an azamî 4 milyon civarındadır.

Kısacası, "*İslâm-Öncesi Dönem*" tabiri ile kastetmiş olduğumuz şey, bu üç dönemin her üçü için de ağırlıklı olarak "Şamanizm" ve bir miktar da "Maniheizm" itikadlarının yaygınlıkla kabul edildiği dönemler, ya da diğer adıyla "*Şamanist Çevre*" ve "*Maniheizm Çevre*" olarak anlaşılmalıdır.

* * *

Ziya Gökalp Türklerin İslâm-Öncesi dönemde, ağırlıklı olarak göçebe olmakla beraber içtimaî hayat ve siyâsî organizasyon itibarıyla yüksek ve mütekâmil bir sisteme sahip bulduklarını belirtmektedir. Gökalp'e göre, Türkler, en basiti dahi aşiretin üstünde olup küçük bir millet anlamı taşıyan "*tl*" olmak üzere "*Tudunluk*", "*Yabguluk*", "*Hakanlık*" gibi sistemlerden geçerek "*İlhanlık*" gibi en üst düzeydeki siyâsî teşkilatlanmaları müteaddit ke-reler başarmış olan, siyâsî ve içtimaî bakımdan tecrübeli bir kavimdir. Türklerin daha eski zamanlarda demir'i keşfedip geliştirmeleri ve özellikle silah yapımında kullanmaları ve bunun yanında at'ı ehliştirmeleri, onlara, az nüfuslarına ters orantılı olarak, karşı konulması fevkalade zor olan bir üstünlük temin etmiştir. İ. Kafesoğlu, W. Koppers ve W. Schmidt'e de dayanarak atın ehliştirilmesiyle "Atlı Çoban (Atlı Göçebe) Kültürü"nü ilk olarak Türkler tarafından ortaya konduğunu belirtmektedir.⁽¹⁾ René Grousset, bu sebepten "*bozkır adamı doğuştan süvaridir*" demektedir⁽²⁾ ve atlı göçebe Türklerin, kumandanlık özelliğine sahip ve sayıları pek sınırlı olan "İmparatorluk Milletleri"nden olduğunu belirtmektedir.⁽³⁾

(1) İbrahim Kafesoğlu., Türk Millî Kültürü., s. 208.

(2) René Grousset., Bozkır İmparatorluğu., s. 15.2.

(3) René Grousset., Bozkır İmparatorluğu., s. 19.2.

Gerçekten de bu hususlar, Türklerin çok eski çağlardan beri hep "devlet sahibi," hattâ "büyük devlet sahibi", "teritoryal imparatorluklar sahibi" bir millet olması sonucunu hasil eden önemli coğrafi ve iktisadî âmillerden dir.

Bu şartlar muvacehesinde, nüfusu az, yarı-göçebe (atlı - göçebe) ve geniş topraklara hükmeden bir imparatorluk toplumunda "otorite" kavramının da gelişmiş olması kendiliğinden anlaşılır bir husus olacaktır; bu yazıda bu konu ele alınacaktır.

Eski Türk Toplumunda "Otoriteryen Gelenek" ve "İmparatorluk Teşkilatlanması"

Eski Türk toplumlarında hayli kuvvetli bir "Otoriteryen Gelenek" ve "İmparatorluk Teşkilatlanması"nın mevcut olduğu açık bir husustur. Burada "otoriteryenlik" ibaresi ile kastedilen şey hem *siyasî* ve hem de *fikrî* ve *dinî* otoritedir.

Filhakika, onlarda *Siyasî Otorite*, güç ve kudret itibariyle toplumun bütününe kuşatan bir özelliğe sahip bulunmaktaydı. Bu otoriter strüktür, tabanda aile reisi olan "baba"dan en küçük siyasî birimin başı olan "aşîret reisi"ne ve en üst düzeydeki reis, reislerin reisi olan "devlet başkanı"na kadar uzanan bir hiyerarşiye sahiptir. Nitekim Asya Türk hükümdarları "kut sahibi" olarak kabul edilmekte idiler ki bu husus, onların hükümdarlıklarının menşeinin ve meşrûiyet kaynağının "Kök" (Gök; aynı zamanda "Tanrı" anlamını da mündemiçtir) olduğunu göstermektedir. Bu sûretle, kaynağını Tanrı'dan almış olması hasebiyle siyasî iktidarın ne ölçüde kudretli bir otorite kaynağı olduğu, kendiliğinden anlaşılır bir husus olmaktadır.

Kafesoğlu, bu hususu "*Türk Cibân Hâkimiyeti Düşüncesi*"nin temellerinden birisi olarak kabul etmektedir.⁽⁴⁾ Osman Turan da bunu teyiden şöyle demektedir:

"Bilge Kağan; 'Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört yandaki milletleri nizamla soktum' derken dindarlığını ve hâkimiyetin semâvî (yani, ilâhî - D. H.) menşeinin belirliyordu."⁽⁵⁾

Binaenaleyh, dünyevî ve dinî otoriteyi aynı zamanda, birlikte temsil eden, onları şahsında mecz etmiş bulunan ve bir bakıma "Devlet"i ile adetâ özdeleşmiş olan devlet başkanı doğrudan semavî / ilâhî menşeli olmak hasebiyle eleştirilmesi çok zor olan bir konum sahibi olmaktaydı. Ahmet Caferoğlu, "tan-hu" kelimesine Hun Türklerinde "Tanrı-oğlu" anlamının verildiğini dolaylı olarak belirtmektedir,⁽⁶⁾ ama bunu bütünü kuşatıcı ve hakikî anlamında kabul etmek aşırı ve abartılı olacaktır. Zira, tekrar temas edileceği veçhiyle, eski Türk hükümdarları "kut sahibi" (kutsanmış, takdis edilmiş, mukaddes) addedilmelerine rağmen bu konumları esas itibariyle, milletine hizmet ettikleri sürece bir meşrûiyet taşımaktaydı. Bunun yanında, hükümdarın da üstünde, onu da kuşatan "töre", hükümdarın tam bir "tanrı-kral" ve/veya kanun yapan ve fakat kendisi kanuna (töre) tabi olmayan halis bir "monark" olmasına esaslı surette bir engel teşkil etmekte idi.⁽⁷⁾

Fikrî Otorite tabiri ile ifade etmek istediğim şey, en genel anlamıyla, bir fikir ve/veya ideoloji sahasında bir takım sebeplerden dolayı tartışılmaz konuma getirilen, bir çeşit idola gibi telakki edilen kişilerin veya doktrinlerin otoritesidir.

İslâmdan evvelki Türk toplumlarında dinî hayat, genel kabule göre, *Şamanlar* etrafında merkezleşmektedir.⁽⁸⁾ Şaman (Kam) ise, Tanrılar ile insanlar arasında aracılık yapma kudret ve imtiyazını haiz ve Tanrılar tarafından 'seçilmiş' olan özel kişilerdir, kudretleri ilâhî kökenlidir; zira, onlar "gökden gelme"dir. Şamanlığın çalışmakla elde edilemeyen (kazan-

(4) İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü., s. 242.1; s. 243, pr: 2.

(5) Osman Turan., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi., C.I., s. 94.

(6) Ahmet Caferoğlu., Mk: "Türk Anomistliğinde Ay Ve Güneş Unsurları", s. 21, st: 6.

(7) İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü., s. 245.

(8) İbrahim Kafesoğlu., Eski Türk Dini., s. 24, pr: 2.

lamayan) ve seçilmeyi (verilmeyi) icap ettiren bir makam oluşunun asıl sebebi budur.⁽⁹⁾

İslâm-Öncesi Dönem'de, Dünyasında "Kozmos Anlayışları" ve "Siyaset Doktrinleri" arasında da yakın ilgi ve bağlantılar bulunmaktadır.

Aşağıda ayrıca ele alınacağı üzere, *Gök* (*Kök*), hem Türk dini çerçevesinde ilâhî bir anlam ve içeriğe sahip idi⁽¹⁰⁾ ve hem de Türk devlet ve siyaset anlayışıyla içten sıkı bağlantılarla bağlanmıştı.⁽¹¹⁾ Yani kozmik bir unsur olan gök, Türklerde siyasî ve dinî bakımlardan çok önemli ve hattâ temel önemi haiz değerlerle yüklü idi ki bu vaziyette, onun hakkında bunlardan bağımsızca yürütülebilecek olan ilmî ve felsefî faaliyetlerin nelerle hesaplaşmak zorunda kalacağını anlamak zor değildir.

Eski Türk zihniyetini anlamaya çalışırken mutlaka değinilmesi gereken hususlardan birisi de kozmos anlayışının, siyaset anlayışı ile olan yakın ilgisidir. Zira, bu ikisinin arasında öylesine bir ilişki vardır ki bu ilişki örgüsünün göz-ardı edilmesi, eski cedlerimizin siyaset ve devlet konularını anlayış ve yorumlayışlarındaki zihniyet donanımlarının gözden kaçırılması demek olacaktır. Hatta bu ikisinin arasındaki rabitanın bir karşılıklı-ilişki (co-relation) olduğu, yani, *kozmetik ve politik telakkilerin birbirleriyle karşılıklı bir ilgi ve etkileşme içinde bulunduğu dahi söylenebilir*.

Bu konuda birkaç önemli konu başlığına kısaca temas edebiliriz:

Üniversalist Devlet Doktrini

Menşei çok eski olan bu siyaset görüşü hemen bütün çağlar boyunca Türk devletlerinin bütün Kâinat'ı ve dar ve özel anlamıyla Arz'ı idare etmesi anlamındadır. "*Üniversalist Devlet*" (Cihanşümûl Devlet, Evrensel Devlet, Kâinat Devleti) anlayışı, bir "*Siyasî Monizm*" anlayışı da sergilemektedir. Bu anlayışın alt yapısını oluşturan, onu hazırlayan ve besleyen temel sebepleri şu şekilde özetleyebiliriz:

a. Sosyal Narsisizm ve/veya Sosyal Egoizm

Bu husus, hepsi aynı nitelik ve nicelikte olmasa da hemen-hemen bütün toplumlara has olan, genel-geçerli bir sosyolojik vakıdır ve bir tür *Sosyal Grup Üstünlük Kompleksi* olarak da kabul edilebilir. Nitekim her toplumda kendisinden olmayan herkesi dışlayan tabirler ve nitelendirmeler vardır: Romalıların Romalı olmayan herkesi *barbar*, Arapların Arap olmayan herkesi *acem* şeklinde tanımlamaları gibi. Dikkat çekici olan taraf, bu tür nitelendirmelerin zaman-zaman aşağılayıcı anlamlar da yüklenerek kullanılmasıdır. Bu durum dinlerde de belirgin bir vurgu ile tezahür etmekte ve her din, genellikle, diğer dinleri "*kâfir*" kategorisi altına alarak reddetmekte ve dışlamaktadır. Hatta bu duruma, aynı dinin farklı mezhepleri arasında; dahası, aynı mezhebin farklı cemaatleri arasında dahi rastlanılabilmektedir. Bu üstünlük kompleksi veya bilinci, esas itibarıyla "*ben*"'in yüceltilmesinin bir tezahür tarzı olup, çekirdeği "*ferdî ben*"dir. Toplumunu, merkezinde (çekirdek = nüve kısmı) "*ferdî ben*" bulunan eş-merkezli daireler gibi basitçe şematize edecek olursak, merkezdeki bu fert ben'i üzerinde temellendirilmiş, ondan motivasyon alan "*ferdî ben-cilik*", merkezden dışa doğru açıldıkça muhtelif toplumsal yapılanmalara göre farklılıklar gösterebilen toplumsal elemanlarla karşılaştıkça *ferdîlik*'ten *sosyallik*'e dönüşmeye başlayacaktır. Bu prosedür, en küçük ve *Global Toplum*'un ilk biçimi olan "*kabîle*"de "*ferdî ben*"den "*sosyal ben*"e yani "*biz*"e dönüşür ki bunun sonucu, "*en iyi benim kabî-*

239

(9) Abdülkadir İnan., Eski Türk Dinî Tarihi., s. 54, pr: 1/1 - s. 55, pr: 3,4.

(10) Bu konu hakkında burada sadece bir kaç misal vermeyi yeterli buluyorum: Meselâ: "...*Gök Tanrısının mekânı sayılan Kutub Yıldızı*..." [E. Esin., Türk Kozmolojisi., s.7, pr: 3]. Meselâ: "*Eski Türklerde Gök-Tanrı Dini bakımında /.../ Tanrı tam iktidar sabibi idi. Aynı zamanda 'sema'vî' mahiyeti baizdi. Bundan dolayıdır ki, eski Türk vesikalarında çok kere "Gök-Tanrı" adı ile zikredilmiştir.*" [I. Kafesoğlu., Eski Türk Dini., s. 55-56, pr: 1].

(11) Yine sadece bir kaç örnek: "Gök ve 4 cihet Türk devletinin mekânını meydana getiriyordu". [İbrahim Kafesoğlu., Türk Millî Kültürü., s. 240]. Ayrıca, bkz: B. Ögel., Türklerde Devlet Anlayışı: II. Bölüm: "Türk Devleti ve Kâinat" (s. 22.v.dv). Bu bölümden üç alt-başlığın ismi konu hakkında bir fikir verebilir: "Dünya otağ gibi daire şeklinde" (s. 22); "Dünya, Türk devleti gibi dört köşe" (s. 23); "Türk devletini yer ile gök çevreliyor ve tamamlıyor" (s. 30).

lem” argümanı olmaktadır. Buradan dalga-dalga bütün sosyal tabakalaşmaya sirayet eden bu anlayış, toplumun en üst belirleyici kimlik kriteri veya kriterleri ne ise (*millet* gibi) ona, yani “mega-ben”e ulaşmakta, başka bir ifade ile, ferdi ben ile mega-ben (ya da, mega-sosyal ben) çakışmakta, aynılaşmakta (*ben=benim milletim*); böylece, sosyal üstünlük kompleksi, “en iyi benim milletim” formülüne dönüşmektedir.

Bu durum muvacaheesinde her toplum gibi Türk toplumunun da kendisini sosyal varlık sisteminin merkezine koymasında anlaşılabilir, normal-dışı bir şey olmadığı görülecektir. Nitekim, eski Türkler kendilerinden olmayan herkesi “tat” adı ile ve, “tat”lara itibar ederek Türklüklerini terkedenleri de “sarı” adı ile adlandırdılar⁽¹²⁾ ki bu her iki kelime de red ve tahkîr ifadesi taşımaktadır.

Ancak, Türklerin kendilerini niçin bütün dünyayı idare etmeye memur addettiklerini sadece bu umumî hükümlerden çıkaramayız. Bunun daha başka sebebi veya sebepleri bulunması gerekir ki, bunun en başta gelen âmili onların sosyal şartlarında aranmalıdır.

İmdi, tekrar belirtmekte fayda vardır ki, eski Türk toplumlarının “ath-göçebelik bayağı”, onların temel sosyal karakteridir. Atlı-göçebe yaşantısı'nın temel karakteristiği ise “At ve Demir Kültürü”dür. Kafesoğlu'nun ifadesiyle, “at ve demir, bozkır kültürünün iki temel unsurudur”.⁽¹³⁾ At ve demir'e sahip olmak, onları diğer kavimlerden, hem ziraatçı toplumlardan ve hem de atsız-demirsiz göçebelere farklı kılmaktadır. Bu farklılık, onların sürekli ve kudretli, geniş topraklara hükmedebilen devletler kurabilmelerini sağlamıştır. Râsonyî'nin şu tespiti dikkat çekicidir: “...nerede sürekli ve kudretli devletler kurulmuş ise, orada da muhakkak hayvan yetiştiren unsurlar vardır. Bunun kökü araştırılırsa neticede Ural-Altaylı kavimlerle ilgisi görülür”.⁽¹⁴⁾ Arnold Toynbee de, “göçebe hayatı”nı insan maharetinin bir zaferi olarak kabul etmektedir.⁽¹⁵⁾ Atlı göçebe olmak, her vakit aynı işleri yapmak şeklindeki rutin, tek-düze ve statik bir hayat yerine dinamik ve akıcı bir hayat demektir ve

buna bir de “karşı konulamaz üstünlükteki bir teknoloji ürünü demek olan” demir silahlar eklenince işte o zaman o bozkır toplumu bu dinamizmlerini bir “*Cihan Hâkimiyeti*”ne yöneltmeyi tabii bir sosyal görev addedebilecektir.

b. Devlet Başkanlarının İlâhî Kökenli Tam Otoritesi ve “Baba” Rolü

İzleri bugün dahi kuvvetli çok bir şekilde toplumumuzda devam etmekte olan tarihi geleneğimiz, Devlet'i ve onun başında bulunan kişi veya kişileri, yani, “Devlet Başkanı”nı, ya da Devlet gücüne hükmedebilen elitleri yüceltir; hattâ, hepimizin de el'ân şahit olduğu veçhiyle, bu yüceltme günümüzde dahi, bazan çok aşırı bir hadde bile varabilmektedir.

Devlet, kendisinden çok şey -ki bunun bir miktar abartma ile, bazan “her şey” olarak okunması da mümkündür- beklenen en üst, en büyük, en yüce, ulular ulusu ve rakipsiz tek ve biricik içtimaî müessesedir. Türk maşerî vicdanındaki anlayışa göre *Devlet*, toplumun ve hattâ handiyse tabiatın dahi fevkinde olan müteal bir varlıktır. Bu itibarla devlet kademesinde olan kişiler ona olan yakınlıklarına göre onun bu yüceliğinden pay alacaklardır ve, tabii olarak bu payın azamî kısmı, ona en yakın kişi olan Devlet Başkanı'nın, hattâ bazan da ölmüş dahi olsa “Devlet Kuran Lider”in, Devlet

(12) Emel Esin., İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş., s. 136, pr: 1/1; Ziya Gökalp., Mk: “Halk Medeniyeti - I: Başlangıç”, s. 5, pr: 4-5. Bu terim İslâm döneminde de kullanılmıştır. (Bkz. Meselâ: İran'da Safevîler dönemi için: Faruk Sümer., Mk: “Safevî Tarihi ile İlgili İnceleme”, I. ve II. Abbas Devirleri”, Türk Dünyası Araştırmaları., Sayı: 69., Aralık 1990., s. 23, st: 4.

(13) İ. Kafesoğlu., Türk Millî Kültürü., s. 202, pr: 3.

(14) L. Râsonyî., Tarihte Türklük., s. 4, pr: 4; s. 6.

(15) L. Râsonyî., Tarihte Türklük., s. 5, pr: 3. Göçebe hayatının insanlık tarihinde ve medeniyetlerin ilerlemesi ve gelişmesi noktasında icra ettikleri müsbet etkiler hakkında Zeki Velidi Togan şunları söylemektedir:

“Eski Mısır taribi mütebassislarından SCHEBESTA'nın yukarı Nil'de yaşadığı m.ö. 2000'e aid nomad kültürünün ve prof. CZERMAK'ın Nubie dili ile Türkçe arasında tesbit ettiği münasebetin bu tarihten önceleri paleolitik devirlerdeki Ural-Altay nomadlarının istilâ izleri olabileceğini ileri sürdüler. W. Schmidt'in talebesi olan prof. W. Koppers de, Viyana'da neşretmekte olduğu Antboropos mecmuasında ve müstakil eserlerinde, bu fikri takviye etti. Yani bu zailat bugüne kadar medeniyetler için bir âfet telakki olunan Türk göçebeliliğinin, eski dünyada çiftçi milletlerin kurdukları teşkilâtsiz medeniyetleri teşkilâtlendirilerek, onlara siyasi ve askerî kudret vermek suretile onların, eserleri bize vasıl olan büyük medeniyetler şeklini almalarına sebep ve âmil olduğunu isbat ettiler.”

[Zeki Velidi Togan., Umûmî Türk Tarihine Giriş., s. 10, pr: 4].

gücünü elinde tutan elitlerin, oligarşik bir zümrenin olacaktır. Devlet Başkanı veya genel olarak "Devletin Kutsal Ricali", hemen-hemen devletin bu hükmî şahsiyeti ile özdeşleşmiş ve bir bakıma da adetâ "impersonel (gayri şahsî)", "super-human" (beşer-üstü) olarak telakki edilmektedir. Tabiidir ki artık günümüzde demokrasi'nin yaşanan fiilî bir realite halinde kökleşmesi bu zihniyet donanımını değiştirmekte, ya da değiştirmeye zorlamaktadır; ancak, her şeye rağmen tam olarak yok olması beklenemeyeceği gibi, bizzat devlet ile ilgili telakkiyatın ise daha yavaş ve tedricî olarak değişmesi beklenmelidir. Türkiye'de el'ân yaşamakta olduğumuz birçok sosyal problemin temelinde de bu hususun bulunduğunu tekrar dile getirmek gereklidir.

Her şeyden önce göçebe ya da yarı-göçebe toplumlarda aile üyeleri arasındaki bağıllık, onların içtimaî zümreleşmelerinin esasını teşkil etmektedir.⁽¹⁶⁾ "Aile Bağı" çok önemlidir; zira bu bağ, başka unsurlar yanında, 'korunma'ya (veya, 'savunma'ya) mâtuf fiziksel güç ihtiyacını da karşılamaktadır.

Beri yandan, Aile içerisinde en önemli mevki ise hiç şüphesiz "baba"nınkidir; "Baba", tartışmasız şekilde aile içerisinde en üst düzeydeki sorumluluk, yetki ve otorite sahibi kişidir.

En büyük sosyal birim olarak Aile toplumunun tamamına, topyekûn memlekete, Ülke'ye entegre edildiğinde "Baba"nın makamını da "Devlet Başkanı", ya da "Hükümdar" almaktadır. Nitekim, Râsonyi'ye göre, "bir ailede baba ne durumda ise, hükümdar da göçebe devlet teşkilatında aynı durumdadır."⁽¹⁷⁾ Bu hal, devletin başı olan kişinin aşırı tâzimini intac etmiştir ki onun da neticesi, bu kişinin, yani devlet reisinin "ancak ilâhî menşeli olabileceği" fikri olmuştur. Kafesoğlu, devlet başkanı hakkındaki bu itikadi, "...Tanrının siyasi iktidar (kut) ile donatıldığı tek şahsiyet o idi..."⁽¹⁸⁾ şeklinde ifade etmektedir.

Türk Devlet başkanlarının söz konusu bu "babalık" misyonu Bilge Kağan Kitabesi'nde de şu ifadelerle belirgin bir tarzda vurgulanmış olarak yer almaktadır:

"Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için Türk halkı da öylece kazanmış oldu şüphesiz. Ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve muvaffak olmasa idim, Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi."⁽¹⁹⁾

Nitekim, İslâm öncesinde olduğu gibi sonrasında da hemen bütün Türk hanedanları meşrûiyet senedi olarak kökenlerini -gerçekle ilgili olsun ya da olmasın- bütün Türklerin "ata"sı addedilen Oğuz Han'a isnad ettirmek mecbûriyetinde kalmışlar ve hakikaten bu hususu ciddî anlamda bir mecbûriyet kabul etmişlerdir. Filhakika bugün artık bilinmektedir ki sahih bir seçerenin mevcut olmaması durumunda ise seçere ihdas etme cihetine gidilerek soy ağaçları şu veya bu şekilde Oğuz Han ile irtibatlandırmaya çalışılmıştır.⁽²⁰⁾ Halbuki beri yandan Oğuz Han'ın oğullarının anası, Oğuz Han'a "gökden" bir hediye olarak Tanrı tarafından lütfedilmiştir⁽²¹⁾ ki bu itikad, Türk devlet başkanlarının semavî ve ilâhî kökenlilik iddialarının temellerindedir. Bu sebebe binaen onlar "Kut Sahibi" olup tebaaları üzerinde "Tam Otorite'ye Malik"tirler.

(16) L. Râsonyi., Tarihte Türklük., s. 54, pr: 1/1.

(17) L. Râsonyi., Tarihte Türklük., s. 59, pr: 4.

(18) İ. Kafesoğlu., Türk Milli Kültürü., s. 253, pr: 3.

(19) Orhon Kitabeleri (Bilge Kağan)., Doğu: 33. [Bkz: T. Tekin., Orhon Yazıtları., s. 48-49].

(20) "Selçukluların 24 Oğuz kabilesinden Kınık boyuna mensup bulunduğu kaymaklar birleşmekte ve bu bususta hiç bir tereddüt kalmamaktadır." [O. Turan, Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti., s. 31, pr: 2].

"...bütün oğuzların Oğuz Han'a ve Afrâsyâb'a nisbeti tabiidir. Nitekim Hristiyan kaynaklarında, halîfeye gönderdiği bir mektupta, Tuğrul beg'in kendisini Hun hükümdarları soyuna bağladığına dair rivayet de bu mahiyettedir. Selçukluların Gaznelileri kölezâde ve kendilerini de pâdişabzâde saymaları bütün oğuzlargibi onların da destanî Oğuz Han evlâdı oldukları an'anesine sadakat gösterdiklerini ifade eder." [O. Turan., İbid., s. 33, pr: 2, pr.st: 5].

"Devletin kurucusu olan Osman Bey'in menşei de pek aydınlık değildir. Sonraki tarihçiler, ona şan vermek için sonu Oğuz Han'a, yani Büyük Türk Hanlığı'nın Teoman'dan sonraki 2. imparatoru Mete'ye (m.ö. 209-174) dayanan çeşit çeşit seçereler uydurmuşlardır." [Yılmaz Öztuna., Büyük Türkiye Tarihi., C. II., s. 242, pr: 4].

"Sultan Korkud, onun babası mücâhidler sultanı Sultan Bayazıt Han Gazi, onun babası Sultan Mehmed Han Gazi, onun babası Sultan Murad Han Gazi, onun babası Sultan Mehmed Han Gazi, onun babası Sultan Bayazıt Han Gazi, onun babası Sultan Murad Han Gazi, onun babası Orhan Gazi, onun babası Osman Gazi, onun babası Ertuğrul, onun babası Gök Alp, onun babası Oğuz, onun babası Kara Han, onun babası A y Kulluk, onun babası Durmuş, onun babası Çin, onun babası Maçin, onun babası Yâfes, onun babası Nub aleybisselâm." [Aşıkpaşaoğlu Tarihi., 1. Bâb: "Osmanlı Hanedanı Soyunun adları", Bkz: Aşıkpaşaoğlu Tarihi., Hazırlayan: Atsız., 1000 Temel Eser., s. 4-5].

(21) Oğuz Kağan Destanı., misra: 51 v.dv. [Bkz: Oğuz Kağan Destanı., 1000 Temel Eser., s. 3 ve s. 19].

Bütün bunlar, eski Türk siyaset anlayışında, gerek Devlet'in ve gerekse de hükümdarın, tamamiyle metafizik / ilâhî menşeli bir kudsîyet ile donatılmış olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir.

Türk Devlet Başkanları'nın adetâ beşer-üstü (transandantal, müteal), ilâhî kökenli bu konumları *Bilge Kağan Kitâbesi*'nde şu şekilde ifade edilir:

"Türk Tanrısı ve kutsal Yer ve Su şöyle yapmışlar şüphesiz ki: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İltiş Kağan'ı ve annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinde tutup daba yukarı kaldırdılar şüphesiz."⁽²²⁾

Bir başka yerde de Bilge Kağan kendisini şöyle anlatmaktadır:

"Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Kağanı, annem Hatununu yücelten Tanrı, onlara devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı kağan olarak tahta oturttu."⁽²³⁾

242

Eski Türklerde "Dünyevî Hâkimiyet" in (Regnum Terrara) meşrû olabilmesi için menşinin "Tanrısal Hâkimiyet" (Regnum Divinius) olmasının, yani siyasi meşrûiyetin ilâhî (tanrısal, gökssel; semâvî; celestial) bir kaynaktan verilmesinin gerekliliği Osman Turan tarafından şu şekilde ifade edilmektedir.⁽²⁴⁾

"Türklerin cihan hâkimiyeti ve mefkûresi, ilk defa, büyük bir Türk imparatorluğu kuran Kunlar ile, bilhassa onların hükümdarı Mete ile başlar. Bu kudretli imparatorluğun hükümdarları mektuplarının başında "Tanrının tahta çıkardığı Kun milletinin büyük Tan-yu veya Şan-yu'su" ibaresini kullanırlardı ki, hâkimiyetin semâvî (ilâhî) menşesine inanıldığına dair ilk vesikayı teşkil eder. Hun hükümdarları "Tanrı kutu" ünvanını taşıyordu."

Manihaist Uygur Türklerinin hakan ünvanları, bu itikadın onlarda da devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim bir Uygur Türkçesi metindeki "Ay Teñride kut bulmuş küllüg kağan; Teñride üllüg bul-

muş alp kutlug bilge kağan;..." ifadesi bunu açıkça göstermektedir.⁽²⁵⁾

Bahaeddin Ögel, Türklerdeki Üniversal Devlet anlayışının tarihî/mitolojik kökenini şöyle anlatır:

"Oğuz destanına göre, kağanın birinci karısı gökten inmiş ve ondan Gün, Ay ve Yıldız Hanlar doğmuşlardı. İkinci batunu da ağaç kovduğundan, yani yerin sonsuzluklarından gelmiş ve ondan da Gök, Dağ ve Deniz Hanlar doğmuşlardı. Bu altı oğuldan da,⁽²⁶⁾ Oğuz boyu türemişlerdi. Böylece Oğuzlar, soy ve güçlerini yerin ve göğün büyük varlıklarından almış oluyorlardı. Dünyanın hiçbir mitolojisinde böyle muhteşem bir tablo ile, millet ve devlet anlayışı yoktur. Gök-Türk yazıtlarında da, 'gök ile yer yaratıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış ve insanoğlunun üzerine de Türk bakanları, kağan olarak oturmuşlardı' denmektedir."⁽²⁶⁾

Vakıta, yine Ögel'in de belirttiği üzere (bkz: İbid., a.s), Çin'de de "Yer-Gök-İnsan" üçlüsünden oluşan bir "üniversal devlet" anlayışı vardır. Ancak bu, Eberhard'ın da işaret ettiği gibi, çok kuvvetli bir ihtimal ile, Türklerden Çinlilere Shang Hanedanı döneminde nüfuz eden Türk orijinli "Gök Dini"nin bir neticesi olmalıdır.⁽²⁷⁾

(22) Orhon Kitabeleri (Bilge Kağan), Doğu: 10. [Bkz: T. Tekin., Orhon Yazıtları., s. 40-41].

(23) Orhon Kitabeleri (Bilge Kağan), Doğu: 20, 21. [Bkz: T. Tekin., Orhon Yazıtları., s. 44-45].

(24) O. Turan., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi., C: I., s. 83 (ilk satırlar).

(25) H. Güngör, Mk: "Uygur Kağan Ünvanlarında Kün ve Teñri Kavramlarının Kullanılışı", s. 43-44]. Ayrıca, bkz: Ö. İzgi., Uygurların Siyasi Ve Kültürel Tarihi., s. 22 v.dv.

(26) B. Ögel., Türklerde Devlet Anlayışı., s. 1. Bu kitabe için, bkz: Orhon Kitabeleri (Bilge Kağan), Doğu: 1. [Bkz: T. Tekin., Orhon Yazıtları., s. 8-9].

(27) W. Eberhard., Çin Tarihi: "Gök Dini ve İlk Türk Tesiri" (s. 30 'daki konu başlığı). Ayrıca, şu ifadeler de aynı eserden alınmıştır: "İstilaçlar saf bir gök dini olan ve içinde en mübîmi güneş ve yıldız kültü bulunan kendi dinlerini de beraber getirmişlerdi; bu din, Türk kabilelerinin dinleriyle yakın akrabadır ve ondan neş'et etmiştir". İbid., s. 35, pr: 3]. Türk kültürünün Çin kültürü üzerindeki tesirleri konusunda şu makaleye müracaat edilebilir: W. Eberhard., Mk: "Eski Çin Kültürü ve Türkler". Konunun tavisihine yardımcı olması bakımından, bu makaleden kısa bir alıntıyı vermek yararlı olacaktır (s. 27, pr: 3): "Türklerin Çin kültürünü vücuda getirdiklerini söylemek yanlış olacaktır. Fakat Türklerin ve kültürlerinin tesirleri olmadan hiçbir zaman bir Çin kültürünün meydana gelebileceğini söylemek doğru olabilir. Türk kültürünün, teşekkül etmekte olan Çin kültürünün üzerine çok müessir olduğunu tebarüz ettirmek zorundayız."

“Üniversalist Devlet Doktrini”nin Tezahürleri

Bütün Arz'ı Türklerin Tanrı tarafından kendilerine bahşedilmiş mülkü, yani tabîi yaşama ve hükmetme alanı ve bütün insanları da Türk devletinin yine Tanrı tarafından verilmiş tebaası olarak görmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu *Cibanşümül (Üniversal) Devlet anlayışı, Gök-sel/Tanrı-sal kökenli*, milletinin babası, tam ve mutlak otorite ile donatılmış, *Kut Sabibi* olan devlet başkanlarının sevk ve idaresi altındaki Türk budunu için, Tanrı katından verilen ve o sebeple kaçınılmaz bir vecbe olan *Dünyayı İdare Etmek* yükümlülüğünün siyasî ifadesidir. Bu, meselenin psişik / metafizik yanı olup, *sosyo-ekonomik / fizikî* yanı ise, bundan önce kısaca özetlemeye çalıştığımız göçebe / yarı-göçebe hayatı ve savaşçılık geleneği'dir.

Üniversalizm anlayışının eldeki mevcut kaynaklara dayanarak en eski izlerini Oğuz Kağan Destanı'nda bulmaktayız. Burada Oğuz Kağan, “*Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir*”⁽²⁸⁾ demektedir.

Oğuz Kağan'dan yaklaşık olarak bin yıl sonra taşa oyulmuş Kültigin Kitabesi'ndeki şu ifadeler konumuz bakımından dikkat çekicidir:

“Babam Hakan kırkyedi kez sefer etmiş, yirmi kez savaşmış. Tanrı öyle buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, bakanlıyı bakansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, dizlilere diz çöktürmüştü, başlılara baş eğdirmiş.”⁽²⁹⁾/...

“Ey Türk Oğuz Beyleri ve halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, ey Türk halkı, senin devletini, törelerini kim yıkıp bozabilirdi?”⁽³⁰⁾/...

“Üstte mavi gök (Kök Tengri), altta da yeryüzü yaratıldığında, ikisinin arasında insanoglu (kişioğlu) yaratılmış. İnsan oğullarının üzerinde de atalarım, dedelerim Bunun Kağan, İstemi Kağan hükümdar olarak tabta oturmuş. Tabta oturarak, Türk halkının devletini ve törelerini yönetivermiş ve düzenleyivermişler. Dört bucak hep düş-

man imiş. Ordular sevk ederek, dört bucaktaki halkları hep almış, hep kendilerine bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler.”⁽³¹⁾

Bu siyaset doktrini asırlar boyunca nesilden nesile aktarılmış ve meselâ Batı Hunları tarafından Avrupa'ya da taşınmıştır.⁽³²⁾ Gök-Türk hükümdarı İstemi Kağan, Bizans imparatoru Justinus'un elçisi Zemarkos'a şöyle demiştir:

“Atalarımızdan işittik ki Garp İmparatorluğunun (Roma-Bizans) elçileri geldiği zaman bu, bizim için, artık yeryüzünü feth ve istilâ edeceğimize delâlet eder.”⁽³³⁾

Türk Cihan Hâkimiyeti Doktrini, Türk kültürünün derin tesiri altında kalmış olan Moğollara da intikal etmiştir. Nitekim, Cengiz sonrasında, Moğol İmparatorlarının yabancı hükümdarlara gönderdikleri mektuplarda “*Şark-Garp bütün dünyanın en büyük kağanı, bütün hükümdarların itaatini emreder*”⁽³⁴⁾ şeklindeki hâkimâne (otoriter) ifadelerle sıkça rastlanmaktadır.

Tarihin belirli bir döneminde teşekkül etmiş olan çok köklü bir siyaset doktrini bir dinden başka bir dine intikal edince, her iki dinin doktriner temelleri, Varlık, Hayat ve Oluş'u sunuşları ne kadar radikal bir farklılık içerisinde olursa olsun, mutlak olarak iptal ve ilga edilmeyebilir, belki yeni dine adapte ettirilerek devam ettirilmesi sağlanabilir. Nitekim, “*Cihan Hâkimiyeti* (veya diğer adıyla *Üniversal Devlet) Doktrini*”nin Türk siyaset anlayışındaki yerinin ehemmiyeti, İslâm'a geçiş ile özü itibarıyla ortadan kalkmamış, İslâma girişten sonra da Türklerin indinde sahip bulunduğu değerini korumaya devam etmiştir. Filhakika, bu siyaset doktrini, İslâm Dönemi'nde kaleme alınmış

(28) Oğuz Kağan Destanı., mısra: 107 v.dv. [Bkz: Oğuz Kağan Destanı., 1000 Temel Eser., s. 5 ve s. 21].

(29) Orhon Kitabeleri (Kül Tekin.), Doğu: 14, 15. [Bkz: T. Tekin., Orhon Yazıtları., s. 12-13].

(30) “...*Üze Teñri Basmasar Asra Yir Telinmeser Türk Bodun Eliniñ Törünüñ Kem Artanı?*”. Bkz: Orhon Kitabeleri (Kül Tekin.), Doğu: 22. [Bkz: T. Tekin., Orhon Yazıtları., s. 14].

(31) Orhon Kitabeleri (Bilge Kağan.), Doğu: 2, 3. [Bkz: T. Tekin., Orhon Yazıtları., s. 37].

(32) O. Turan., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi., C: I., s. 84, pr: 2.

(33) O. Turan., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi., C: I., s. 85, pr: 2.

(34) O. Turan., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi., C: I., s. 99, pr: 2.

hakikî bir siyaset felsefesi kitabı⁽³⁵⁾ olan Kutadgu Bilig'de de çok sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu husus, aşağıya dercolunacak seçmece birkaç beyitte de açıkça görülmektedir:

"Büyük Tağaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu"⁽³⁶⁾

"Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu: bundan dolayı dünya ona şâbâne bekiyeler gönderdi"⁽³⁷⁾

"...Tonga Alp Er..."⁽³⁸⁾ / İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp ülkeler zaptetmiştir"⁽³⁹⁾

"Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazîlet, akıl ve bilgi lâzımdır"⁽⁴⁰⁾ "Bu cibana hâkim olmak için bin türlü fazîlet gerek"⁽⁴¹⁾

"Dünyaya hâkim olana binlerce fazîlet lâzımdır; o bunlar ile eli-günü idare eder"⁽⁴²⁾

Türklerin İslâm'a girişleri ve İslâm dünyası içerisinde çok önemli bir mevkie yükselmeleri ile birlikte, bu doktrin, "İlâyi Kelimatu'llah" misyonu da yüklenmek suretiyle millî-İslâmî bir şekle dönüştürülmüş, anlam ve muhtevası önemli ölçüde değiştirilmiş ve zenginleştirilmiştir. Meselâ Selçuklu sultanı Melikşah, 400.000 olan ordu mevcudunu 70.000'e indirmek istediği zaman veziri Nizâmül-Mülk, bu sayının azaltılması değil bilakis artırılarak en az 700.000'e çıkarılması gerektiğini, zira "dünyayı fethetmek" için daha ziyade askere ihtiyaç olduğunu belirterek kendisine itiraz etmiştir. Çünkü, ona göre "dünyanın efendisi" olan Sultan, Afrâsiyâb (Oğuz Han) neslindedir.⁽⁴³⁾ Bu ifadelerden, Oğuz Han nesebine olan bağlılığın ve ondan tevarüs edilen Cihan Hâkimiyeti idealinin İslâmî idealler ile nasıl mecz edildiği açıkça görülmektedir. Yine aynı çağda yaşamış olan bir Ermeni tarihçi onu, "cihânın hâkimi" olarak nitelendirmektedir.⁽⁴⁴⁾

Bu siyaset doktrini bütün Türk tarihi boyunca kuvvetli bir an'ane olarak devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na da intikal etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun "Kızıl Elma" ideali ve Osmanlı sultanlarının "Pâdişâb-ı Ci-

bân" ünvanları dahi bu hususta çok önemli bir kanıt niteliğindedir.

"Üniversalist Devlet Doktrini"nin Kozmos Telakkisi ile Karşılıklı İlişkisi: Gök ve Dağ Kültü

a. "Gök ve Dağ Kültü"nü Mitolojik ve Psikik Temelleri

Görmüş bulunuyoruz ki, cemiyetin çekirdeği ve eğitim ve terbiyenin temellerinin atıldığı ilk "okul" ve yine bunların yanında, hayatımızın onsuz olamayacağı özü demek olan Aile'de en yüksek makamın sahibi "baba"dır. Aile denen bu çekirdek büyütüldüğünde, Kabîle'de en yüksek makam sahibi "kabîle reisi" ...ilh., ve toplumsal örgütlenmenin zirvesi demek olan Ülke'de, yani toplumun bütününde ise en yüksek makam ve otorite sahibi "Devlet Başkanı" olmaktadır. Cemiyetteki bu hiyerarşik anlayış varlık sisteminin tamamına şâmil-dir; yani soyal hiyerarşi, aslında, kozmik hiyerarşi ile çok sıkı bir bağlantı içerisinde.

İmdi, bu hiyerarşinin kozmik muadiline gelince; "yukarı"da en yüksek makamın sahibi "Gök" ve "aşağı"da ise "Dağ"dır. Yani, yer-yüzünde insanlar (tebaa) için devlet başkanı hangi mesabede ise, kâinatta da "yukarı"da Gök ve "aşağı"da (Arz'da) Dağ aynı mesabede-

(35) Bu konuda, bkz: Mubahat Türker-Küyel., Mk: "Kutadgu Bilig ve Fârâbi", Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbi, Beyrûni Ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri, A.K.D.T.Y.K., Atatürk Merkezi Yayını, Sayı: 42., Ankara, 1990., s. 219-230.

(36) Kutadgu Bilig., Beyit: 88.

(37) Bilig., Beyit: 93. Bu beyitin devamında, bütün dünyanın (Acun'un) hükümdara bu üniversal hâkimiyet dolayısıyla gösterdiği memnuniyet ve sevinç, bu vesileyle gönderilen hediyeler, doğunun ve batının bütün halk ve milletlerinin gönülden seyerek ve isteyerek onun kulluğuna koşuşu anlatılmaktadır.

(38) Kutadgu Bilig., Beyit: 277. Not: Burada sözü edilen Tonga Alp Er, yahut Alp-Er Tonga, henüz tarihi hüviyeti tam aydınlatılmamış olan efsaneleşmiş bir Türk büyüğüdür; zaman-zaman Oğuz Kağan ile özdeşleştirildiği de görülmektedir.

(39) Kutadgu Bilig., Beyit: 280.

(40) Kutadgu Bilig., Beyit: 281.

(41) Kutadgu Bilig., Beyit: 284.

(42) Kutadgu Bilig., Beyit: 285.

(43) O. Turan, Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti., s. 167, pr: 1, 2. "Sultan Melikşah ve dünya hâkimiyeti" konusu için, bkz: A. Donuk., Mk: "Cihan Sultanı İlan Edilişinin 901. Yıldönümünde Sultan Melikşah".

(44) O. Turan, Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti., s. 173, pr: 1/1.

dir. Türk var-oluş tarzının hemen bütün safhalarında kendisini gösteren bu “gök ve dağ kültü”nde hâkim olan unsurun Gök olduğunu söyleyebiliriz. Zira, her ne suretle olursa olsun, “Gök”, zâtı itibariyle çok yüce, çok üstün olup, “Dağ” ise, “aşağıdakiler içinde en yüksek olan”dır.

Vakıa daha başka bir çok dinde ve felsefede de Gök’ün tâzim edildiğini görmekteyiz. Bunu, insan oğlunun fitraten “yukarıda olan”a karşı duyduğu haşyet ile karışık saygının somut bir tezahürü olarak izah etmek de kaabildir. Fakat Gök’ün Türkler için ifade ettiği anlam diğer milletler ve halklardakinden bazı bakımlardan farklıdır. Nitekim, diğer kültürlerde Gök’ün bizzat ve bizatihî kendisi değil de göksel (köksel, semavî, celestial) cisimler tâzim ve tebcil edilirken Türk kültüründe Gök’e, göksel cisimlerden bağımsız olarak müstakilen bir şahsiyet izafe edilir ve bizzat ve bizatihî kendisi tâzim, tebcil ve takdis edilir.

Türk sosyal psikolojisinin siyasî ve beşerî bir makam olan devlet başkanlığı ile, tabiata ait, tabiatın (fizik-dünyanın) bir parçası, tabii/fizikî bir nesne olan Gök ile bu şekilde bir paralellik kurması, ancak, Türk mâşerî zekâsının “*kâinat ile toplum arasında bir paralellik*”, yani, “*bem fizikî dünyayı ve hem de sosyal dünyayı kuşatan varlık nizamında bir üniformluk*” görmesi ile izah edilebilir. Nitekim, pek meşhur “*üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe senin ilini ve töreni kim bozabilir*” şeklinde formüle edilmiş olan abidevî düstur, *Türk devlet ve toplum nizamının kozmos’un bir parçası olduğu; kozmos ayakta durdukça onun da pâyidâr kalacağı şeklindeki monist kozmik-politik inançın bir ifadesi olsa gerektir.*

Ancak, bir hususu da tekrar tebarüz ettirmek faydalı olacaktır: Her ne kadar köken itibariyle ilâhî (kök-sel; semavî) iseler de, her ne kadar kendilerini “*Ben, Tanrı-gibi, Tanrı-dan-olma...*”⁽⁴⁵⁾ diye takdim ve tavsif ediyorlarsa da tarihte Türk devlet reislerinin hakikî anlamda “tanrılık” (ulûhiyet, divinity) iddiasında buldukları söylenemez. Yani, “*Gök’ün*

Temsilcisi” ve “*Kut Sabibi*” olan bir “*Tanhu*”⁽⁴⁶⁾ olmak, zâtı itibariyle “*Tanrı*” olmak demek değildir. O sebeple, hükümdarlığın menşe ve mebde itibariyle kutsallığı, hükümdarların bizzat ve şahsen “ilâh” telakki edildikleri şeklinde yanlış ve maksadını aşacak bir şekilde anlaşılmalıdır.

b. Gök ve Dağ Kültürünün Sosyolojik Temelleri

Gerek göçebe ve gerekse de yarı-göçebe toplumlar için yer-yüzü bir tarım alanı olarak pek fazla dikkat çekecek bir anlam ve değer taşımaz. Çünkü o toplumun insanı geçiminin bel kemiğini “kara toprak”a bağlamakta değildir. Ziraat kültürü onun hayatında ikincil dereceden bir fonksiyon icra etmekte ve tabii olarak “tarla” ve onunla ilgili olan herşey onun indinde ikincil dereceden ehemmiyet sahibi olmaktadır. Ziraatçının gözleri *yerde* iken, göçebenin gözleri *yukarılar’a* dönüktür. O, bir “atlı göçebe”dir; öküzü ile tarlayı süren, günlerce-gecelerce onunla haşır-neşir olan çiftçinin aksine o, sür’atli ve hareketli bir hayat sahibidir. Sürülerini beslemek için belirli, sabit bir mekâna bağlı olmamak ve doğuştan süvari olmak onu hızlı, hareketli bir hayatın sahibi yapmıştır ki bu hayat içerisinde o, tarla hayatını, kendisini sabit bir mekâna bağımlı kılacağı için aşağı da görmüştür. Ziraatçılık, belirli bir sabit mekâna bağlılık ve bununla bağlantılı olarak, taşınmaz evlerde oturmak demektir ki bu, göçebe insanının kabul edemeyeceği bir şeydir.

Nitekim, Bilge Kağan, devletine payitaht olarak surlarla çevrili bir şehir inşa etmek istediği zaman veziri Tonyukuk, surlarla çevrili bir şehir yaptırursa bunun neticesinin izmih-

(45) Bu ifadeye Orhon Kitabeleri’nde birkaç yerde rastlanmaktadır: “(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan...” [Orhon Kitabeleri (Kül Tekin), Güney: 1.]. [Bkz: T. Tekin, Orhon Yazıtları., s. 2-3]. “(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan...”

[Orhon Kitabeleri (Bilge Kağan), Kuzey: 1.]. [Bkz: T. Tekin, Orhon Yazıtları., s. 28-29]. “(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı (bü-kümdar) yaratmış Türk Bilge Kağan...” [Orhon Kitabeleri (Bilge Kağan), Doğu: 1.]. [Bkz: T. Tekin, Orhon Yazıtları., s. 36-37].

(46) “Tanhu”nun kelime anlamı, “sonsuz genişlik, yücelik”tir. [Bkz: İ. Kafesoglu., Türk Millî Kültürü., s. 241, pr. 1].

lâl olacağını, zira o şehrin kendisini esir edeceğini - yani, tamamıyla şehirlileşmek ve bu suretle de yarı-göçebeliliğini terketmek mecbûriyetinde bırakacağını söyleyerek kağanı bu fikrinden vazgeçirmiş, hattâ bu tavsiyesinde, Buddha dinine eğilim gösterdiği anlaşılan kağanın o din için mâbed inşa ettirme teşebbüsünü de aynı gerekçe ile geri çevirmiştir.⁽⁴⁷⁾

Bilge Kağan'dan altı asır kadar sonra yaşamış olan Osman Han Gazî'nin, oğullarına şu çok ilginç tavsiyesi çok dikkat çekicidir:

"Olmasun ki oturak olasız; beylik, Türkmenlik ve yörüklük edenlere kalur."⁽⁴⁸⁾

Şu halde netice itibariyle diyebiliriz ki, göçebe/yarı-göçebe hayatı, toplumu gök ve dağ ile yakından ilgilenmeye zorlayan önemli bir faktör olmuştur. Bu, W. Koppers tarafından da üzerinde önemle durulan bir husus olmuştur.⁽⁴⁹⁾ Koppers'in görüşlerine istinad eden B. Ögel'in konu ilgili şu yorumu önemlidir:⁽⁵⁰⁾

"Atlı Türklerin etrafını saran tek büyük şey, göğün sonsuzluğu ve maviliği idi. Kalbini ve gözlerini dolduran da, göğün mavilikleri içinde kaybolan büyük dağ zirveleri idi. Zaten yerle teması ancak atlarının ayakları ile olabiliyordu. Bütün güçler ve bütün güzellikler tek şeyde, yani gökte toplanıyordu. Göğün parçası yoktu. Tek renkte, mavilikte toplanmış bir bütündü. Kutsalların kutsalı ve güzellerin güzeli tek şey ve yine tek olan gök idi. Onun Tanrısı da o idi. Bunun için atlı Türklerin Tanrıları da tek, fakat gök gibi yüce idi."

Göçebe veya Yarı-Göçebe hayatının bu karakteristik özelliği, sosyolojik açıdan "Coğrafyacılık Ekolü" taraftarı bir açıklama ile de ele alınabilir. Ancak, yazının daha fazla uzamaması için bu irdelemeye burada girişilmeyecektir.

c. Kozmik Unsurlar ve Siyasî Semboller

Bu konuda çok özet olarak şunu söyleyebiliriz: Türk kültür ve medeniyet tarihinde, siyasî makam, rütbe ve semboller ile kozmosun unsur ve elemanları arasında şaşırtıcı ben-

zerlikler ve analogiler görülmektedir. Söz gelimi, Gök-Yüzü, "Türk Kağanının Çadırı" şeklinde, Yer-Yüzü, "Türk devletinin mülkü" olmak üzere, Türk devletinin dayanağı olan bir mahal, sağlam bir alt-yapı şeklinde tasavvur edilmiştir. Keza, Gök-yüzü'nün direği vardır ve bu direk kağan çadırının direği gibidir. Kozmosun önemli unsurlarından olan Dağ da, yine, siyasî kudretin bir tür sembolüdür.

Bibliyografya

I. Kitaplar

Âşıkpaşaoğlu Tarihi., Hazırlayan: Atsız., 1000 Temel Eser., İstanbul 1970.

Caferoğlu, Ahmet., Mk: "Türk Anomistiğinde Ay Ve Güneş Unsurları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi., C. XIII., 31 Aralık 1964., İstanbul, 1965.

Eberhard, Wolfram., Prof. Dr., Çin Tarihi., 2. baskı., Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara 1987.

Esin, Emel., Dr., İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş., Edebiyat Fakültesi Matbaası., İstanbul 1978.

Esin, Emel., Dr., Türk Kozmolojisi - İlk Devir Üzerine Araştırmalar., Edebiyat Fakültesi Matbaası., İstanbul 1979.

Grousset, René., Bozkır İmparatorluğu., Çev: Dr. M. Reşat Uzmen., Ötüken Neşriyat., İstanbul 1980.

İnan, Abdülkadir., Eski Türk Dîni Tarihi., Kültür Bakanlığı., İstanbul 1976.

İzgi, Özkan, Doç.Dr., Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi - (Hukuk Vesikalarına Göre), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları., Ankara 1987.

Kafesoğlu, İbrahim, Prof. Dr., Türk Millî Kültürü., (6. baskı), Boğaziçi Yayınları., İstanbul, Ekim 1989.

(47) L. Rásonyi., Tarihte Türklük., s. 98, pr: 2.

(48) O. Turan., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi., C. I., s. 111.

(49) B. Ögel., Türk Kültür Tarihine Giriş., C. I., s.63 v.dv.

(50) B. Ögel., Türk Kültür Tarihine Giriş., C. I., s.68, pr: 2.

Kafesoğlu, İbrahim, Prof. Dr., *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367., Ankara 1980.

Oğuz Kağan Destanı, Yayına Hazırlayan: Muharrem Ergin., *1000 Temel Eser*., İstanbul 1970.

Ögel, Bahaeddin, Prof.Dr., *Türklerde Devlet Anlayışı (13.Yüzyıl Sonlarına Kadar)*., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.

Öztuna, T. Yılmaz., *Büyük Türkiye Tarihi - Türkiye'nin Siyasî, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi*., Ötüken Yayınevi., İstanbul 1983.

Rásonyi, László., *Taribte Türklük*., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 83., 2. baskı., Ankara 1988.

Tekin, Talât., Prof. Dr., *Orhon Yazıtları*., Türk Dil Kurumu Yayınları., Ankara 1988.

Togan, A. Zeki Velidî., Ord. Prof. Dr., *Umûmî Türk Taribine Giriş*., Cild: I. 3. baskı., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1534., Enderun Kitabevi., İstanbul, 1981.

Turan, Osman, Prof. Dr., *Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti*., 2. baskı., Turan Neşriyat Yurdu., İstanbul 1969.

Turan, Osman., Prof. Dr., *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*., Cild: I, Cild: II (ayrı-ayrı), Turan Neşriyat Yurdu., İstanbul 1969.

Yusuf Has Hâcib., *Kutadgu Bilig*., Çeviren: Reşid Rahmeti Arat., 3.baskı., Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara 1985.

Ziya Gökalp., Mk: "*Halk Medeniyeti - I: Başlangıç*", [Ziya Gökalp., Makaleler - VIII., s.5-7].

II. Makaleler

Sümer, Faruk., Mk: "Safevî Tarihi ile İlgili İncelemler. I. ve II. Abbas Devirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*., Sayı: 69., Aralık 1990., s.23, st: 4.

Türker-Küyel, Mubahat., Mk: "Kutadgu Bilig ve Fârâbî", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî Ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*., A.K.D.T.Y.K., Atatürk Merkezi Yayını, Sayı: 42., Ankara, 1990.

Eberhard, Wolfram., Prof. Dr., Mk: "Eski Çin Kültürü ve Türkler", "*Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarib Coğrafya Fakültesi Dergisi*", Sayı: 4, Ankara, Mayıs-Haziran 1943.

Donuk, Abdülkadir., Doç. Dr., Mk: "Cihan Sultanı İlân Edilişinin 901. Yıldönümünde Sultan Melikşah", [*Türk Dünyası Tarib Dergisi*., Sayı: 22., İstanbul, Ekim 1988., s.59 v.dv.]

Güngör, Harun., Doç. Dr., Mk: "Uygur Kağan Ünvanlarında Kün ve Teñri Kavramlarının Kullanılışı", *Türk Dünyası Tarib Dergisi*., Sayı: 50., İstanbul, Şubat 1991.

Kısaltmalar

İbid: Aynı yer; s: sayfa, a.s: aynı sayfa; pr: paragraf

Mk: Makale